

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ВИМІРИ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ЄШКІЛЄВА «ТІНЬ ПОПЕРЕДНИКА»

У статті здійснено спробу встановити інтертекстуальні зв'язки у фантастичному романі В. Єшкілєва «Тінь попередника», зокрема з міфологією, історією, науковими фактами, полілог із попередніми фантастичними текстами.

Ключові слова: інтертекст, раціональна фантастика, ремінісценція, алюзія, цитування.

У інтерв'ю газеті «Ратуша» Володимир Єшкілєв поділився міркуваннями про свій роман «Тінь попередника» та критичними зауваженнями щодо сучасної української літератури, яка, на його думку, перетворилася на філологічні вправи: «Мій роман – також протест проти цієї філологоцентричної сучасної літератури, яка замикається сама на собі і яка є вторинною, бо, врешті-решт, це безконечне цитування попередників» [2]. Важко погодитися з цим авторським аналізом тексту твору «Тінь попередника», який якраз і демонструє читачу численні алюзії та ремінісценції на попередні зразки фантастики як української, так і зарубіжної. Інша справа, що «усі проблеми, прогнози, фантазії в романі з'єднано в один світ, у якому відбуваються якісь пригоди» і відчуття «о, класно, я пожив в іншому світі», до якого так прагне Єшкілєв, у читача виникає.

По суті, у тексті твору «Тінь попередника» відбувається моделювання Всесвіту, яке є іманентною основою будь-якого фантастичного твору, здійснене на основі усталених культурних феноменів у ході діалогу з ними. Текст насичений розгорненими асоціаціями, має щільний підтекст, що постає на ґрунті переосмислення міфу як основи для моделювання художньої дійсності у романі, історико-культурного контексту, наукових фактів та потужної традиції фантастичної літератури.

Міфологічні образи, які мали пряме значення для наших пращурів, переміщуються за тонку і відносну межу віри і не сприймаються в своєму буквальному сенсі. Кожна епоха і кожен митець наповнюють їх своїм індивідуальним змістом. Наприклад, прадавні міфологічні уявлення позначилися на фольклорних, далі на літературних творах про русалку – демонічний жіночий образ. Варто згадати цілу низку романтичних творів ХІХ століття, які апелювали до нього. Нині літературний образ русалки, яскравий і виразний, живе як мистецьке явище чи побутове уявлення, а не елемент вірування. Те ж саме стосується і образів язичницьких богів, стихійних духів тощо, які нині живуть у літературі як фантастичні образи.

Людина усвідомлює фантастичність творених нею образів, а моделлю для неї лишається міф, способи перепрочитання якого можуть бути різноманітними.

Здавалося б образна система раціональної фантастики абсолютно нова й витворюється у глибинах пізнавального процесу. Однак при детальнішому погляді, наприклад, на «Аеліту» О. Толстого стає зрозуміло, що текст наповнений переосмисленими і перебудованими вже колись створеними образами, ідеями, ситуаціями. Наприклад, в образі Аеліти можна віднайти алюзії на римських весталок чи давньогрецьку Артемиду з огляду на культ тілесної чистоти і страшне покарання через її недотримання. Таким чином, конструюючи фантастичний образ, письменник спирається на певні образи, які функціонували в попередніх системах фантастичної образності [6, 100].

У романі «Тінь попередника» віднаходимо інтертекстуальні зв'язки з міфологією як на рівні композиційному, так і образному. Оскільки колективні уявлення, які закладені у свідомості письменника не залежать у своєму бутті від окремої особистості, їх неможливо зрозуміти шляхом дослідження індивіда як такого. Можна назвати психічну діяльність, у якій значне місце посідають колективні уявлення, містичною, такою, що переходить до віри в сили, впливи, дії, невідчутні для чуттів, але тим не менше реальні. Такі ж мотиви часто зустрічаються й у фантастичних творах, у яких з'являється елемент надприродного, непояснюваного для людини буття. Це можуть бути вияви якихось психічних властивостей типу телепатії чи магічного дару у творах фентезі. Якраз здатність до телепатії вирізняє з-поміж решти людей жителюк планети Піфія: «...деякі з піфійок здатні відчувати присутність собі подібних крізь мільйони кілометрів космічного вакууму, атмосферні гази і речовину планетарної мантиї» [4, 327].

Коли розглянути назву твору, то вона, окрім натяку на пригодницько-детективний зміст, відсилає читача до теорії архетипів К.-Г. Юнга, зокрема до одного з основних архетипів Тіні, який, на думку дослідника, становлять тваринні інстинкти людини, усе те, чого кожен боїться і заперечує, жорстоке й аморальне [5, 135]. Архетип Тіні активно реалізується в релігійних та міфологічних віруваннях (наприклад, зображення потойбічної негативної істоти позбавленої тіні), відтак є джерелом образності й у творах літератури вимислу (літературних міфах, казках, фантастиці, філософсько-сатиричних творах). Щодо фантастики як особливого типу літератури вимислу (за Єшкілевим деміургійної літератури), який передбачає творення нового міфу на ґрунті наукової картини світу (раціональна фантастика, до якої й належить роман «Тінь попередника» з огляду на раціональнофантастичний засновок) чи міфології (фентезі), то архетип Тіні реалізується передовсім через личину Іншого (ксенофантастику деякі дослідники виокремлюють у самостійний жанр), й, звісно, через риси характеру людини (один із найвідоміших творів такого плану – роман С. Лема «Соляріс»).

Архетип Тіні реалізується через низку художніх образів: люті і небезпечні гирги, які існують, щоб нищити навколишнє, г'орміти (розумні ящери), з якими імперія перебуває в стані війни, таємничі пращури землян – магонійці та оріоніти, які щезли з арени відомої людству частини галактики,

а також пращури ящерів, відомі як Повзучі Отці. Крім цих очевидних архетипічних образів, патерн Тіні втілюється в образах змовників, які прагнуть звалити імперію (клонка Шерма) чи перебудувати її за власним бажанням (Знаючі Піфії).

Часопростір у романі будується за міфологічними законами – репрезентований у вигляді сакрального кола: колись була ера пралюдей, магонійців, які заселили Землю, а потім загинули. Автор підводить до думки про те, що з часом на арену вийде нова цивілізація не-людей, тобто у Всесвіті відбувається колообіг мислячих істот. Саме міфологічно-ритуальний час стає для письменника матрицею втілення ейдосу гармонії людини з вітальною силою природного першопочатку, віднайдення спільних основ екзистенції людини й Всесвіту, пошуком вічних ідей життєвого коловороту. Людство навчилось швидко долати жахливі космічні відстані, однак є таємні Шляхи, які існували до всього сущого: «Дух Знаючої грівся в променях невидимих сонць темної сторони Всесвіту. Він чув дебютне звучання крихітних частинок незримих енергій, яких не знає час, поза як вони давніші й за час, і за батьків часу. Давніші за саме ядро послідовності, з якого колись народилась відома людям форма часу» [4, 67].

У тексті Єшкілева міфологічна циклічність часу репрезентована також коловоротом буття планет, які є молодими чи старими, позбавленими живих істот чи навпаки переповненими, приміром Фаренго – стара планета, що перетворилася на холодну пустку, а перенаселений Арпікран – перебуває образно кажучи в весняній порі.

У романі загостреною є реінтерпретація дихотомії мить/вічність. Вічність представлена в міфологічному розрізі як постійна циклічність прачасу (як і в традиційному міфі), а також корелює з модусом безсмертя, центром якого є людина або, вірніше, мисляча істота. Категорія Вічності трактується як коловорот буття Всесвіту, на тлі якого людське життя звернене до модусу миті. Найпомітнішими у цьому сенсі є два моменти у тексті: двобій клонки Бурги та полювання на мечоносця. У обох фрагментах читач розгублений стрімким і не передбачуваним перебігом подій, адже гинуть здавалося б важливі для подальшого розвитку сюжету персонажі.

Як і в міфі традиційному, фантастичний світ роману «Тінь попередника» побудовано на ґрунті дихотомії між простором життя і простором смерті. Простір життя тотожний простору соціуму [7]. Зрозуміло, що життя прагне підкорити і контролювати простір смерті. І цей лейтмотив проходить крізь увесь твір, хоча й прикритий пізнавальними проблемами.

Ретельно вибудований у тексті культурний простір, що розділяє життя і смерть і узвичаює космічні масштаби і суперечності до пізнаваних форм, мав би слугувати для захисту людського життя від вторгнення потойбічного, іншого, і організовувати соціальну життєдіяльність. Однак письменник використовує його у особливий спосіб: усе інакше, незрозуміле, непізнаване активно проникає поза звичний культурний простір (наприклад, напад гиргів на космічну базу), випробовуючи людей на міцність. Надмірне напруження героїв не винагороджується, вони усвідомлюють власну безпорадність. Так,

Вольськ розуміє, що він вижив на Фаренго радше дякуючи випадку, так само як і баронеса Вей. Егоїзм людини з об'єктивним науковим світоглядом спонукає до глобального розуміння людини як незміримої величини, у глибині якої заховане міфологічне усезнання, однак позбавляє відчуття щастя від розуміння незнищенності життя у Всесвіті, властивого носіям міфологічного світогляду.

Те ж саме, що Єшкілев говорить щодо філософської системи Дерріди – «За строкатою мозаїкою напівінтуїтивних осяянь Дерріди відчувається світогляд людини, настроєної есхатологічно, людини, що переживає сучасність як тяглість виконання часів і обертається обличчям до минулого, спиною – до кінця світу» [3] – цілком співвідносне зі світовідчуттям героїв роману «Тінь попередника».

Увага до історії представлена тематично (загадкова давня планета Фаренго, минуле «долюдських» цивілізацій), в образах персонажів (археолог Вольськ, Знаючі Піфії), численних знайомствах із родоводом героїв, а також в увазі до композиції твору – додатки, в яких йдеться про минуле імперії. Перебіг подій в галактичній імперії людей відбиває історію від феодального ладу і до ХХ століття: роз'єднаність колонізованих планет – об'єднання їх під рукою Імперії – криза абсолютизму. Такі ж політичні та історичні причини виникнення конфліктів, відомі читачеві початку ХХІ століття, однак висвітлені в антуражі фантастичних обставин. Впадає у вічі екстраполяція у текст роману ситуації, в якій опинилося нинішнє людство, – уніфікація культурного простору й умов існування людини. Матеріальні потреби та духовні орієнтири набувають дедалі більш узвичаєного характеру в сучасному суспільстві, внаслідок чого глобалізація породжує бурхливий інтерес до локального, загострює проблему збереження власної культурної ідентичності та стимулює культурну багатоманітність. Шахтарська планета Кідронія прагне зберегти власну культуру в умовах жалюгідних засобів до існування, повстанці на Нолі не припиняють руху за звільнення в ім'я власної свободи та збереження культурної ідентичності. Те ж саме відбувається й на Випереджаючих планетах: і Арпикран, і Альфа Альфа, і Земля різняться мовою, культурою, звичаями і асоціюються з сучасними автору країнами Землі. Приміром, Альфа Альфа з огляду на провідну позицію в технічному розвитку і роль у політичній ситуації Імперії видається прямою аналогією до США, Арпикран через розкату поведінку жителів та культуру розваг асоціюється з Нідерландами, Планета Жінок (Піфія) – з Ватиканом тощо. Цікаво, що портрет Землі майбутнього окреслений меншою мірою, вона схожа на мікс заповідника з міністерством: «Генетична чистота родових ліній знаті вже майже п'ять століть належала до фундаментальних основ державної політики» [4, 43]. Звісно, ці кардинальні відмінності у культурі та економіці планет Імперії й становлять основу сюжетних колізій, і перебіг подій у тексті ілюструє діалог із владою відомих нині форм: піфійки підтримують абсолютизм, ноланці прагнуть до демократії, на Альфі Альфі панує олігархія тощо. До того ж у тексті є натяки на можливі незвичайні форми влади, які функціонують у г'ормітів (щось схоже на кланову

конфедерацію, закорінену в філософсько-релігійну традицію), невідомі форми влади зниклих цивілізацій Повзучих Отців, магонійців, оріонітів.

У діалозі тексту роману «Тінь попередника» з попередніми літературними творами варто виокремити дві магістралі: традиція фантастичної літератури та історичних наративів. Ремінісценції у тексті відсилають нас насамперед до роману І. Єфремова «Туманність Андромеди». Ці відсилання до класичних у світлі фантастики джерел покликані окреслити контекст, в якому має сприйматися «Тінь попередника», а також довести «достовірність» оприєвнених у тексті твору фактів. Наприклад, планета у системі Епсилон Ерідану або ж Магонія (Піфія, Планета Жінок) виступає у ролі прабатьківщини людей, а в романі «Туманність Андромеди» саме з цієї системи люди отримують звістку від значно досконаліших людей. Візьмемо до уваги, що магонійці Єшкілева ідентичні епсилонцям Єфремова за зовнішнім виглядом (гармонійні, темношкірі, пластичні). У романі М. Руденка «Син Сонця – Фаетон» життя на Землю приходить із сусідньої холодної і сутінкової планети Фаетон (спущені на Землю спеціально створені істоти, які спочатку перебували у підлеглому стані). І так само у Єшкілева Магонія значно холодніша за Землю й щоб зберегти життя магонійці створюють людину, здатну вижити в таких природних умовах (обмеженішу порівняно з магонійцями). У образі розумних ящерів г'ормітів віднаходимо алузії на саламандр К. Чапека, на цілу низку фантастичних творів, у яких фігурують дракони.

Змалювання космічних баталій, якими насичений роман Єшкілева, увібрало традицію зображення міжзоряних битв Р. Хайнлайна, Д. Скальци, Ф. Герберта, Д.М. Вебера та ін. Так, сценарій бою безпілотної космічної лайнера у творі схожий на епізод із роману Д.М. Вебера «Космічна станція «Василіск». «Бойові кораблі п'ятого століття Ери Відновлення вступали в бій далеко за межами візуального контакту [...] А зараз «Капітана Паландо» і КХ17 розділяла відстань удвічі більша за дистанцію між Землею і Місяцем», – читаємо в «Тіні попередника» [4, 303]. «Шістдесят три хвилини в погоні. Вони покрили відстань в тридцять шість з половиною мільйонів кілометрів, і дистанція скоротилася до семи з половиною. Ще тринадцять хвилин до того, як її ракети зможуть достатися до «Сіріуса», – міркує героїня роману Вебера [1]. І сам бій проходить фактично ідентично: «Позитронний мозок ка-ікс-сімнадцятого вирішив зробити п'ять пострілів одночасно – чотири по імітаторах, які запустили з «Паландо» і один у реальну ціль» [4, 304]. «Спалахнув тактичний пульт, силовий бар'єр утворив вузькі портали, і через них зі своїх гнізд висунулися два п'ятдесятитонні модулі. Вмонтовані в них пасивні сенсори почали промацувати навігаційні блоки ракет на підльоті, а імітатори намагалися їх ослітити або відвести вбік, поки системи наведення крейсера вицілювали крихітні коливаючі точки» [1]. У такому перегуку з текстами-попередниками полягає одна з визначальних особливостей раціональної фантастики, що споріднює її з науковим текстом, яку можна окреслити висловом «щоб не винаходити знову велосипед», і Єшкілев у романі «Тінь попередника» суворо дотримується цього правила.

Зміст роману тісно пов'язаний із науковими фактами: у структурі тексту функціонують численні додатки і примітки, які пояснюють читачеві як наукові факти, так і псевдонаукові відомості, вигадані самим автором. До того ж така репрезентація фактів створює ілюзію достовірності, яка є необхідною умовою існування фантастичного тексту, котрий вимагає від читача абсолютної віри у кожне слово. Та й космогонічні концепції походження людства перегукуються з теорією панспермії, що твердить про появу життя на Землі в результаті перенесення з інших планет «зародків життя».

Однак полілог Єшкілева з текстами-попередниками позбавлений яскравого ігрового компонента (властивого постмодерністським текстам), радше автор намагається створити нову «Війну світів», наповнивши усталені форми фантастичного роману новим змістом. У згаданому вже «Поверненні деміургів» письменник висловився про функцію фентезі – творити нове у тексті: «У деміургійному текстотворенні відбувається реставрація міфобуття – комплексу казкової свободи, обмеженої лише кордонами комфорту авторської психіки» [3]. «Текст – це Я!» – проголошує Єшкілев, здійснюючи «супернативну літературну практику» [3].

Роман В. Єшкілева «Тінь попередника» є без сумніву прекрасним зразком інтелектуальної раціональної фантастики, насиченої численними інтертекстуальними зв'язками з міфологією, історією, наукою, літературою. Алюзії та ремінісценції, приховане цитування застосовані задля підтвердження висловлюваних у тексті думок, а також для створення у читача ілюзії достовірності сюжетних подій. Завдяки інтертексту у свідомості читача зринає той культурно-історичний горизонт, в контексті якого за задумом письменника необхідно сприймати твір. Єшкілев, хоч і говорить про деміургійність фантастичної літератури (міркування письменника викладені стосовно фентезі, але з огляду на створення цілком «нового в тексті» раціональну фантастику також зараховуємо до деміургійної літератури), надає надто пильної уваги формі тексту, який створено за канонами раціонально фантастичного роману (ілюзія достовірності, злічуваність фантастичних засновків, гостросюжетність та яскравий романтичний струмінь, який виявляється у екзотичних пейзажах та характерах героїв). Тому у читача час від часу виникає відчуття ігрової настанови, реалізованої у тексті, враження стилізації тексту твору під фантастику, про його причетність, наприклад, до традиції космічних опер ХХ століття. Хоча чинників, які би безпосередньо підтверджували належність тексту до постмодерністської літератури (відвертої пародійності, іронії, фрагментарності, появи нового змісту при вміщенні цитати в незвичайний контекст тощо) немає, зате маємо демонстрацію нових можливостей усталених художніх форм. У Єшкілева інтертекстуальні зв'язки приховані, вони витіснені в підтекст, і діалог із текстами-попередниками реалізується як внутрішній, використання цитат передбачає їхню трансформацію і деконтекстуалізацію, відтак ускладнюється їхня верифікація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вебер Д.М. Космическая станция «Василиск» / Девид Марк Вебер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/book/veber_devid/kosmicheskaya_stantsiya_039vasilisk039.html
2. Володимир Єшкілев: «Майбутнє буде більш жорстким, тоталітарним і менш гуманним» // Офіційний сайт газети «Ратуша» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ratusha.lviv.ua/index.php?dn=news&to=art&id=1463>
3. Єшкілев В. Повернення деміургів / Володимир Єшкілев // Плерома [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/yeshk-pd.htm>
4. Єшкілев Володимир. Тінь попередника : роман / Володимир Єшкілев. – К.: Ярославів Вал, 2011. – 393 с.
5. Зборовська Н.В. Психологія і літературознавство : Посібник / Ніла Зборовська. – К.: «Академвидав», 2003. – 392 с.
6. Зварич І.М. Міфологічна парадигма художнього мислення. Дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.01.06. – теорія літератури / І.М. Зварич. – Чернівці, 2002. – 368 с.
7. Некрасов С. Власть как насилие к утопии Стругацких: Опыт деконструкции [Электронный ресурс] / Сергей Некрасов. – Русская фантастика. – Режим доступа: <http://rusf.ru/abs/rec/rec01.htm>.

Эта статья является попыткой установить интертекстуальные связи в фантастическом романе В. Ешкелева «Тень предшественника», в частности, с мифологией, историей, научными фактами, полилог с предыдущими фантастическими текстами.

Ключевые слова: интертекст, рациональная фантастика, реминисценция, аллюзия, цитирование.

This article is an attempt to establish the intertextual relations in the fantasy novel «The Shadow of the Predecessor» by V.Yeshkilev to mythology, history, scientific facts, including a polylogue with his previous artistic works.
Key words: intertext, rational fantasy, reminiscency, allusion, citation.